

ЗМІСТ І ФОРМИ

неформальної освіти з огляду на завдання

громадянського виховання

**ВИХВАТЕНКО М. Т.,
ДОГАДАЙЛО Н. І.**

УДК 373.091.12:811:005.963

ТЕОРІЯ і практика освіти охоплює формальну та неформальну освіту, які разом сприяють вирішенню завдань професійного та соціального розвитку молоді.

Під формальною освітою ми розуміємо традиційну загальноприйнятну систему, яка охоплює різні рівні навчання – від початкової шкільної до вищої освіти, і реалізує затвержені державою програми, розроблені для кожного рівня. Теорія і практика формальної освіти ретельно вивчена, оскільки вона постійно перебуває в полі зору педагогічної науки.

Ідею неформальної освіти відображено в низці нормативних документів міжнародних фондаций, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та ЮНЕСКО. У Меморандумі Європейської Комісії розглянуто рекомендації щодо розвитку неформальної освіти, основним призначенням якої є професійна підготовка та перепідготовка молоді й дорослих як засіб швидкої адаптації до постійних змін у соціальному середовищі [1].

Поняття неформальної освіти порівняно нове, у європейському науковому просторі воно активно обговорюється з кінця минулого століття й розглядається в контексті безперервної освіти. Цю проблему висвітлено в наукових працях Р. Дейва (R. Dave), Д. Кроса (J. Cross), П. Девіса (P. Davis), Д. Лівінгстона (D. Livingstone), Д. Філда (D. Field), П. Фордхема (P. Fordham), Х. Коллі (H. Colley), П. Ходкінсона (Hodkinson), Д. Малколма (J. Malcolm) та ін. Дослідники Х. Коллі, П. Ходкінсон і Д. Малколм виявили низку суттєвих відмінностей, дефініцій, що відрізняють формальну та неформальну освіту [2, с. 81 – 86]. Д. Лівінгстон розро-

бив схему самостійного та колективного неформального пізнавального процесу й визначив різні типи навчальних процесів щодо формальної й неформальної освіти [3].

Значний внесок у розробку теорії та технології освіти дорослих зробили російські вчені: С. Батишев, С. Вершловський, Ю. Колюткін, А. Мітіна, О. Леонтєва, Н. Лобанов. В Україні дослідженням цієї проблеми займалися С. Болтівець, Ю. Деркач, С. Коваленко, Н. Ничкало, О. Огієнко, В. Радкевич, С. Сисоєва, В. Скульська, Н. Федорова. Важливіми, на нашу думку, є дослідження С. Закревської, яка систематизувала моделі навчально-пізнавальних процесів у системі формальної та неформальної освіти [4, с. 126 – 138]. Вагомий внесок у розвиток порівняльної педагогіки зробила В. Давидова, яка вивчала досвід неформальної освіти дорослих у навчальних гуртках Швеції. Учена цілісно й науково проаналізувала явища неформальної освіти дорослих однієї з найбільш економічно розвинених країн світу з ефективною системою соціального захисту населення та високим рівнем освіти й розробила рекомендації щодо можливостей практичного використання прогресивних ідей шведського досвіду в Україні [5, с. 28 – 37].

Водночас комплексного дослідження неформальної освіти дорослих як невід'ємного компонента неперервної освіти України до цього не було проведено.

У процесі розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної держави актуальність проблеми впровадження неформальної освіти в українське суспільство посилюється у зв'язку з її значним потенціалом у громадянському вихованні молодого покоління. Тому, на нашу думку, дослідження системи неформальної освіти, яке передбачає навчання дорослих і перепідготовку вчителів,

зокрема її активне впровадження в практику діяльності вищого навчального закладу, заслуговує на увагу й може збагатити вітчизняну педагогічну думку новими ідеями та практичним досвідом.

Мета цієї статті – розкрити й обґрунтувати роль неформальної освіти в підвищенні професійного рівня вчителів для здійснення громадянського виховання учнів та показати можливість тренінгу як одного з найефективніших видів неформальної освіти в підвищенні лідерського потенціалу педагогічних кадрів.

Становлення громадянського суспільства в Україні передбачає суттєві зміни в підходах до організації навчального процесу в сучасній школі, з одного боку, та до професійної підготовки вчителя – з іншого, що мають забезпечити процес розвитку й формування громадянина, тобто особистості, у якій органічно поєднані високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, активність, творчість, потреба в самовдосконаленні, розвиненість почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною тощо.

Громадянська освіта – навчання, спрямоване на формування знань про права й обов'язки людини, вона тісно пов'язана з фор-

муванням соціально-політичної компетентності особистості в суспільній сфері. Академією педагогічних наук було розроблено Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, яка визначила основні завдання на шляху до виховання свідомого громадянина-патріота: забезпечення в реальному житті прав людини, формування соціальної активності особистості на основі соціальних умінь; готовність до участі в процесах державотворення, здатність до спільного життя та співпраці у громадянському суспільстві, готовність узяти на себе відповідальність, формування працелюбності, відповідальності за свої дії, поваги до Конституції України, законодавства, державної мови, уміння спілкуватися з демократичними інститутами, органами влади, захищати й підтримувати закони та права людини, бути обізнаним зі способами соціального захисту тощо [6].

Зазначимо, що реалізації вказаних вище завдань значною мірою сприяє вивчення іноземної мови в школі. Творчий потенціал іноземної мови у громадянському вихованні – надзвичайний. Учитель іноземної мови може наповнити новим змістом щодо громадянського виховання всі теми, передбачені програ-

мою, також через методи та засоби навчання впливати на формування громадянських якостей учнів [7, с. 164]. Однак цей потенціал через певну низку причин не розкривається повністю. І однією з головних причин, на нашу думку, є недостатня підготовленість учительських кадрів до здійснення громадянського виховання молодого покоління. Практика свідчить, що вчителі іноземної мови, зокрема вчителі сільських шкіл, мають низький рівень і теоретичних знань у плані мовної підготовки, і практичних навичок володіння методами та прийомами громадянського виховання учнів у процесі вивчення іноземної мови.

Проаналізувавши стан цієї проблеми в північному регіоні Луганської області, Старобільський факультет ЛНУ імені Тараса Шевченка подав запит та виграв міжнародний грант Корпусу Миру США в Україні для організації та здійснення проекту «Підвищення лідерського потенціалу вчителів у сільських громадах через громадянську освіту».

Мета проекту: удосконалити знання з основ громадянської освіти вчителів англійської мови сільських шкіл Старобільського й чотирьох сусідніх районів Луганської області та підвищити їхній лідерський потенціал у своїх школах та громадах. Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- організувати інноваційний тренінг з розвитку демократії для вчителів англійської мови сільських шкіл Біловодського, Міловського, Новоайдарського, Новопсковського та Старобільського районів Луганської області;
- організувати інноваційний тренінг з громадянської освіти для студентів-лідерів;
- навчити учасників тренінгу основ демократії та озброїти їх навичками пошуку інформації в мережі Інтернет;
- надати вчителям англійської мови знання з основ громадянської освіти та новітні методи громадянського виховання учнів засобами іноземної мови.

В основу проекту покладено проведення тренінгу як одного з видів неформальної освіти, оскільки він є ефективною формою опанування знань та важливим інструментом для формування вмінь і навичок у процесі живо-

го спілкування. Під час тренінгу створюється неформальне, невимушене спілкування, яке відкриває перед групою різноманітні варіанти розв'язання поставлених проблем.

Вибір тренінгу як форми навчальної діяльності зумовлений тим, що він одночасно є:

- ефективним способом опанування знань;
- дієвим інструментом для формування вмінь і навичок;
- цікавим процесом пізнання себе та інших;
- формою розширення досвіду.

Тренінг і традиційні форми навчання мають суттєві відмінності. Традиційне навчання є формою передачі інформації тим, хто навчає, та засвоєння її тими, хто навчається. Натомість тренінг орієнтований насамперед на запитання та пошук відповіді в процесі практичної діяльності. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю охоплюють увесь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо [8].

Організуючи та проводячи тренінг, оргкомітет розглянув та врахував рекомендації Європейської Комісії про організацію неформальної освіти щодо створення сприятливих умов навчання, а саме:

- на тренінг запрошено вчителів англійської мови віддалених сільських шкіл Старобільського та чотирьох сусідніх районів Луганської області;
- створено гнучкий графік занять, зручний для вчителів;
- заняття – безкоштовні;
- на кошти гранту придбано необхідне обладнання: ноутбук, проектор та екран для показу презентацій, також кожен учасник отримав пакет допоміжних матеріалів, блокнот, ручку, диски, папір тощо;
- організовано каву-брейк.

На підготовчому етапі було підібрано групу студентів напрямку підготовки «Англійська філологія» та створено три творчі команди. Запрошено трьох волонтерів Корпусу Миру США в Україні, які працюють у школах та громадах Луганської області. Вони провели

тренінг для студентів з питань прав людини, розвитку громадянського суспільства та організації суспільної волонтерської роботи в громаді. Спільними зусиллями студентів, волонтерів та викладачів було розроблено три презентації з указаних вище тем, підготовлено пакет допоміжних матеріалів і в електронному, і в друкованому вигляді.

Чотириденну тренінгову програму для вчителів сплановано таким чином, що кожне заняття присвячене одній темі і складається з двох частин. Перша частина – теоретична, де на основі створеної презентації тренерами організують інтерактивне обговорення поставлених проблем та колективно висувають способи їх рішення. Під час другої, практичної частини, усі учасники тренінгу (учителі, студенти та тренери), виконують спільний проект, створюють презентацію з певного аспекту громадянського виховання. Успішна презентація вимагає попереднього тренування, чіткої організації та проведення. Роботу над проектами здійснюють упродовж кількох етапів:

- створення творчих груп, до складу яких входять учителі, студенти та тренер;
- вибір тем та визначення остаточного результату;
- пошук інформації в мережі Інтернет та її подальша обробка;
- планування проекту та розподіл обов'язків серед членів групи;
- презентація;
- обговорення, оцінка та самооцінка презентації.

Переваги групової роботи полягають у тому, що з інформацією та досвідом можуть ознайомитися всі члени групи. Крім того, існує можливість легко давати інструкції одразу всім учасникам. Важливо також, що окремі учасники неспроможні відразу брати активну участь у навчанні, відчувають обмеження можливостей засвоєння матеріалу, їм легше адаптуватися до умов тренінгу у великій групі. На відміну від занять у складі всієї групи, коли люди є переважно пасивними одержувачами знань, у малих групах передбачено активність учасників, їхню взаємодію один з

одним, вироблення ними власних ідей та виявлення творчості в інших формах.

Спілкування учасників у процесі тренінгу охоплює два складники: зміст і процес. Зміст тренінгу – це тематика, що вивчається під час роботи. Тому одним з найважливіших показників результативності тренінгу є відбір тем для обговорення. Вони мають бути чітко сформульовані та відповідати поставленій меті.

Для досягнення завдань нашого тренінгу визначено такі теми: «Права людини», «Обов'язки громадянина України», «Створення та управління соціальним проектом». Процес тренінгу – це взаємодія учасників тренінгу під час навчання, атмосфера, яку вони створюють, які ролі відіграють, як впливають один на одного. З метою забезпечення сприятливої робочої атмосфери навчання у тренінговій групі визначаються правила, яких має дотримуватися кожний з учасників. Основні з них: цінування часу, ввічливість, позитивність, розмова від свого імені, добровільна активність, конфіденційність, зворотний зв'язок тощо. Правила встановлюються на початку тренінгу всіма учасниками групи й потрібні для того, щоб кожен міг працювати в комфортних умовах, отримувати інформацію самому й не заважати отримувати інформацію іншим у зручний для кожного спосіб, відверто висловлювати свої думки.

У процесі обговорення визначених тем учасники тренінгу залучаються до різноманітних видів навчальної діяльності. Так, для розгляду теми «Права людини» використано такі види навчальної діяльності: знайти найточніше пояснення терміна «право» в тлумачних словниках англійської мови, прокоментувати висловлювання відомих особистостей: Індіри Ганді, Франкліна Рузвельта, Матері Терези, Мартіна Лютера Кінга про права людини, проаналізувати другий розділ Конституції України, у якому йдеться про права громадян України, прослухати розповідь волонтера Корпусу Миру про Конституцію США, порівняти два документи тощо. На практичному занятті творчим групам пропонується почати роботу над створенням своєї презентації на одну із запропонованих тем: «Знай свої права», «Права молоді», «Правова держава –

міф чи реальність». Під час роботи тренери повинні ознайомити вчителів з різними способами пошуку інформації в мережі Інтернет, з технологією створення публікацій та презентацій та правилами роботи в різних програмах.

Розглядаючи тему «Обов'язки громадянина України», доцільним є використання такої форми роботи, як «мозковий штурм». Цей метод тренінгового навчання застосовується для обговорення всією групою учасників і в малих групах. Його мета – сформулювати якомога більше ідей на тему «Портрет ідеального громадянина». «Мозковий штурм» проводиться у два етапи: на першому етапі формулюються ідеї, на другому – вони оцінюються. Використовується велика дошка, на якій розміщено схематичне зображення людини та аркуші фліп-чартного паперу, де учасники записують ідеї щодо характеристик ідеального громадянина. Це стимулює мислення та є зручним для відбору кращих ідей під час оцінювання на другому етапі.

Під час роботи над темою «Створення та управління соціальним проектом» ефективним є використання рольової гри, яка дає можливість:

- набути досвіду використання певних навичок в ігровій ситуації;
- проаналізувати альтернативні способи дій, ідеї, запропоновані для виконання завдання гри;
- набути впевненості у своїх силах під час практичних дій або репетиції певної події;
- закріпити засвоєний матеріал шляхом забезпечення зворотного зв'язку;
- додати до навчального процесу елемент розваги.

Рольові ігри, як і багато інших ігор та тренінгових вправ, належать до інтерактивних методів навчання. Інтерактивне навчання передбачає використання різних видів активності учасників тренінгу: фізичної (рухова активність), соціальної (активність у соціальному оточенні – комунікація, взаємодія), змістовної щодо тематики тренінгу [8]. Згідно з правилами учасникам пропонується виконати роль жителів невеликих міст Сполучених Штатів Америки, проаналізувати екологічні й соціальні проблеми у своїх громадах, а потім

з допомогою тренерів спланувати та реалізувати соціальні проекти. Перша група має провести кампанію очищення берега річки, друга – створити дитячий волонтерський загін для допомоги людям похилого віку, а третя – організувати притулок для безпритульних.

Важливим складником будь-якого тренінгу є оцінка його результатів, яка проводиться шляхом анкетування та колективного обговорення. Це дає можливість проаналізувати роботу всіх учасників тренінгу, визначити та оцінити досягнуті результати, виявити позитивні моменти та вказати на недоліки.

Отже, неформальна освіта є важливим елементом у процесі створення демократичного суспільства, вихованні громадянина. Її значення для демократизації пояснюється також тим, що її гнучкість, особливості організації дають змогу вирішувати навчальним закладам різноманітні освітні завдання, проблеми професійної підготовки й виховання молодих людей. Неформальне навчання має значний потенціал у підвищенні професійного рівня вчителів щодо громадянського виховання. Неформальна освіта передбачає різноманітні форми та методи. Одним з найефективніших видів неформальної освіти для реалізації цього потенціалу є тренінг як специфічний метод опанування знань та набуття навичок у процесі взаємодії в групі під керівництвом та з допомогою тренера.

Досвід проведення тренінгу з громадянської освіти для вчителів англійської мови сільських шкіл Старобільського і чотирьох сусідніх районів Луганської області підтверджує необхідність його активного впровадження у практику проведення тренінгів з різних аспектів виховання молодого покоління для вчителів має стати невід'ємним складником системи підготовки педагогічних кадрів з метою реалізації ідеї безперервної освіти.

II

III

Література

1. Меморандум Європейської Комісії 2000. Рекомендація 1437 (2000) Про неформальну освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/pase/rec1437%282000%29.htm>

2. **Colley H.** Informality and formality in learning: a report for the Learning and Skills Research Centre / H. Colley, P. Hodgkinson, J. Malcolm / London : Learning and Skills Research Centre, 2003. – 123 p.

3. **Livingstone D. W.** Adult's Informal Learning: Definitions, Findings, Gaps and Future Research / D.W. Livingstone // NALL Working Paper No. 21 / 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tspace.library.utoronto.ca/retrieve/4484/21adultsinformallearning.p>

4. **Закревська С. І.** Особливості навчально-пізнавального процесу у формальній і неформальній освіті / С. І. Закревська // Історія педагогіки. Гуманізація навчально-виховного процесу. – 2011. – Вип. LV. – Ч. I. – С. 126 – 138.

5. **Давидова В. Д.** Шведська модель неформального навчання дорослих «народна освіта» / В. Д. Давидова // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2006. – Вип. 1. – С. 28 – 37.

6. **Концепція** громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.kr.ua/women.html/pgovuidx.html>

7. **Громадянська освіта** : метод. посіб. для вчит. – К. : Етна-1, 2008 – 194 с.

8. **В. Бевз.** Основні положення щодо проведення тренінгів [Електронний ресурс] / В. Бевз. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school>

* * *

Вихватенко М. Т., Догадайло Н. І. Зміст і форми неформальної освіти з огляду на завдання громадянського виховання

У статті висвітлено особливості неформальної освіти в контексті безперервного навчання, проаналізовано можливості неформальної освіти як засобу підготовки вчителів до громадянського виховання молодого покоління; обґрунтовано вибір тренінгу як виду неформального навчання, розглянуто методіку організації та проведення тренінгових занять; узагальнено досвід проведення тренінгу з громадянської освіти для вчителів англійської мови північного регіону Луганської області на Старобільському факультеті ЛНУ імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: неформальна освіта, громадянська освіта, громадянське виховання, тренінг, соціальний проект, презентація, ролева гра, інтерактивні форми навчання.

Вихватенко Н. Т., Догадайло Н. І. Содержание и формы неформального образования с учётом задач гражданского воспитания

В статье раскрываются особенности неформального образования в контексте непрерывного обучения, анализируются возможности неформального образования как средства подготовки учителей к гражданскому воспитанию подрастающего поколения, обосновывается выбор тренинга как вида неформального образования; рассматривается методика организации и проведения тренинга и обобщен опыт проведения тренинга по гражданскому образованию для учителей английского языка северного региона Луганской области на Старобельском факультете ЛНУ имени Тараса Шевченко.

Ключевые слова: неформальное образование, гражданское образование, гражданское воспитание, тренинг, социальный проект, презентация, ролевая игра, интерактивные формы обучения.

Vykhvatenko M. T., Dohadailo N. I. Content and Forms of Informal Education in the Context of the Tasks of Civic Education

The article outlines the peculiarities of informal education in the context of lifelong learning; considers the possibilities of informal education as a means of teachers' preparation for civic education of children; proves the selection of trainings as a type of informal learning; and summarizes the practice of providing an innovative training program on civic education for the teachers of English conducted in the northern part of Luhansk region at Starobelsk Campus of Luhansk Taras Shevchenko National University.

Key words: informal education, civic education, civic upbringing, training, social project, presentation, role play, interactive forms of learning.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.